

УДК 342.9

І.В. ПАНОВА, канд. юрид. наук, доц., Харківський національний університет внутрішніх справ

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Ключові слова: система інформаційного права, інформаційно-правова норма, інститут інформаційного права

Одним із наочних атрибутів сучасного світового соціального прогресу є зростання значимості інформації в суспільних відносинах. Продовжує формуватися та розвиватися інформаційне суспільство, в якому стрімко зростає роль права як головного механізму регулювання суспільних відносин. Однак інформаційне суспільство розвивається такими швидкими темпами, що право суттєво відстає від його потреб, і саме тому в інформаційній сфері залишаються малодослідженими питання системи інформаційного права, до того ж між діючими нормативно-правовими актами існують суттєві суперечності, що порушують системність законодавства та не сприяють стабільному й послідовному розвитку даної галузі.

Тож стан інформаційного суспільства сьогодні потребує від правової системи динамічного розвитку, вироблення відповідних доктринальних положень і комплексної організації правового забезпечення інформаційної сфери. На жаль, сьогодні цим важливим проблемам, від вирішення яких залежить подальше удосконалення галузі інформаційного права, а відтак й інформаційного законодавства і практики його застосування, присвячені поодинокі наукові праці, що розкривають окремі питання правового регулювання інформаційних правовідносин (І.В. Арістова, О.А. Баранов, Ю.М. Батурін, І.Л. Бачило, В.М. Брижко, В.Д. Гавловський, М.В. Гуца-

люк, В.Г. Заблоцький, Р.А. Калюжний, В.А. Копилов, Б.А. Кормич, О.В. Кохановська, А.І. Марущак, О.Г. Марценюк, В.Г. Хахановський, В.С. Цимбалюк, М.Я. Швець, Ю.С. Шемшученко та ін.). Проте багато правових аспектів цієї проблеми залишаються вивченими не в повній мірі, крім того динамічний стан інформаційного законодавства зумовлює появу нових інститутів та норм в системі інформаційного права. Тож метою статті є дослідження наукових поглядів на проблему визначення системи інформаційного права, а завданням – сформулювати поняття системи інформаційного права та надати характеристику її складових елементів. Її новизна полягає в тому, що вперше надано авторський погляд на проблеми визначення системи інформаційного права, її структури та означено тенденції розвитку системи інформаційного права України на сучасному етапі.

Категорія «система» використовується в найрізноманітніших галузях людських знань. З філософської точки зору – це специфічно виокремлена з навколишнього середовища цілісна множина елементів, які поєднуються між собою сукупністю внутрішніх відносин і зв'язків [1, с.254]. В юридичній літературі широко використовується поняття «система інформаційного права», «система інформаційного законодавства» та ін.

Щодо понять «система інформаційного права» і «система інформаційного законодавства», то вони використовуються для характеристики національного права і законодавства в інформаційній сфері. Перше з них фіксує аспекти структурної диференціації правових норм галузі інформаційного права, друге – аспекти структурної диференціації законодавчих актів, яка склалася в Україні в процесі правового регулювання інформації, в тому числі інформаційних ресурсів та інформаційної інфраструктури.

Таким чином, система інформаційного права – це внутрішня будова галузі, яка відображає послідовне розміщення елементів, що її утворюють, – інформаційно-правових інститутів і норм, їх єдність і структурний вза-

емозв'язок (узгодженість). Названі в цьому визначенні ознаки характеризують систему права з внутрішнього боку. Вони вказують на те, які зв'язки існують між її елементами, на яких принципах вона побудована.

Єдність системи інформаційного права обумовлюється тим, що, по-перше, все інформаційне право як самостійне явище ґрунтується на загальних принципах законності, пріоритету та захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина, рівності громадян перед законом, вільного одержання, використання, поширення та зберігання будь-якої інформації, не обмеженої законодавством України, які є своєрідним каркасом інформаційного права; по-друге, інформаційне право в усіх своїх проявах охороняється державою і передбачає можливість застосування державного примусу; по-третє, інформаційне право обумовлене матеріальними, соціальними, культурними, ідеологічними та іншими умовами життя суспільства, для яких характерна відносна єдність, органічна цілісність і взаємозв'язок правових норм, а не їх випадковий набір.

Норми права, з яких складається система права, не можуть функціонувати ізольовано. Вони взаємоузгоджені та цілеспрямовані [2, с.240]. Структурний взаємозв'язок (узгодженість) системи інформаційного права – це обумовлена наявністю субординаційних і координативних зв'язків між нормами та інститутами інформаційного права, а також відсутність суперечностей всередині цієї системи. Це означає, що система інформаційного права складається з неоднакових за змістом й обсягом структурних елементів, які логічно об'єднують, розташовують нормативний матеріал у певній функціональній спрямованості.

Дослідження системи інформаційного права варто розпочинати з попереднього вирішення питання про структурні елементи і критерії побудови системи. Під структурою системи в юридичній науці розуміють єдність елементного складу системи і взаємодію складових її елементів. Структура – це засіб зв'язку елементів у системі, які забезпечують

її спрямоване функціонування та усталеність (стабільність) [2, с.240].

Таким чином, диференціація системи інформаційного права означає її розподіл на відносно самостійні структурні елементи. В логічній послідовності можна виокремити: а) структуру норми інформаційного права; б) структуру правових інститутів інформаційного права – поділ їх на окремі правові норми; в) структуру підгалузі інформаційного права – поділ її на логічно пов'язані між собою правові інститути в межах галузі інформаційного права; г) структуру галузі інформаційного права – поділ її на логічно пов'язані між собою правові інститути та підгалузі інформаційного права.

Інформаційно-правова норма – первинний, окремо взятий найменший структурний елемент інформаційного права, правило поведінки, що визнане і охороняється державою. Інформаційно-правова норма безпосередньо нормує, надає юридичного значення суспільним відносинам в інформаційній сфері і знаходить свій зовнішній вираз у правовому приписі. І наскільки законодавець зумів відтворити в ньому зміст відповідних суспільних відносин, їх сторони, настільки цей припис буде життєздатним у регулюванні цих відносин. Завдяки своєму універсальному значенню інформаційно-правова норма поширює свої властивості й на інші елементи системи права. Впорядкування, узгодженість, взаємопов'язаність і диференціювання комбінацій інформаційно-правових норм обумовлені, з одного боку, структурою суспільних відносин в інформаційній сфері, а з другого – націленістю законодавця на їхнє правове опосередкування.

Інститут інформаційного права – це уособлена група юридичних норм, які регулюють суспільні відносини окремого інституту інформаційного права (наприклад, інститут права власності на інформацію, інститут захисту інформації та ін.). Інститут інформаційного права регулює окрему ділянку, фрагменти, сторони суспільного життя в інформаційній сфері. Він є складовою частиною однієї або кількох галузей права, характеризується тим,

що: регулює вид більш чи менш значущих суспільних відносин; є логічно замкнутою, відокремленою сукупністю норм; функціонує автономно, тобто має можливість здійснювати регулювання суспільних відносин незалежно від інших інститутів права (це не означає, що інститут права не має зв'язків з іншими інститутами права) [1, с.258–259].

Підгалузь інформаційного права – певна сукупність (об'єднання) правових інститутів, що об'єктивно складається в межах однієї галузі інформаційного права. Як цілісне утворення підгалузь інформаційного права регулює специфічне коло відносин в межах сфери правового регулювання галузі інформаційного права, яка характеризується правовою відособленістю, як, наприклад, медіа-право.

Поділ на підгалузі та інститути є певною мірою умовним. Адже інформаційне право, як і право в цілому, є цілісною матерією, кожен елемент якої невід'ємний від інших. Тому одні й ті самі норми можуть одночасно стосуватися різних правових інститутів або підгалузей інформаційного права.

Завершує систему структура галузі інформаційного права – уособлена сукупність норм, спрямована на регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері. Галузь інформаційного права, структурний підрозділ і центральна ланка системи права, найповніше виражає «групові» особливості правового регулювання правовідносин в інформаційній сфері.

Щодо внутрішнього поділу системи інформаційного права заслуговує на увагу позиція А.І. Марущака щодо її поділу на дві частини – загальну і особливу. У загальній частині, на його думку, зосереджені норми, які встановлюють основні поняття, загальні принципи, правові форми і методи правового регулювання діяльності в інформаційній сфері. Викладається зміст предмета і метода правового регулювання інформаційних відносин, дається характеристика джерел інформаційного права. Дається характеристика системно утворювальних начал інформаційного права, правове регулювання відносин при здійсненні

права на пошук, отримання і використання інформації; при самостійному обігу інформації; при обігу документованої інформації; при встановленні правового режиму інформаційних технологій, а також інформаційної безпеки. Формуються правові проблеми Інтернет як віртуальної інформаційної сфери.

Особлива частина включає в себе окремі інститути інформаційного права, в яких згруповані близькі за змістом інформаційні правові норми. Це дві групи інститутів. Інститути, що містять норми, які регулюють суспільні відносини в сфері обігу відкритої, загальнодоступної інформації (інститут інтелектуальної власності щодо інформаційних об'єктів, інститут масової інформації, інститути бібліотечної і архівної справи), та інститути інформації обмеженого доступу (інститути державної і комерційної таємниці, інститут персональних даних). Набір таких інститутів не виключає їх доповнення новими інститутами (банківської, службової таємниці і т. п.) [3, с.93].

Проте запропонована диференціація є спірною. Зокрема, поділ особливої частини інформаційного права на дві групи інститутів (відкритої інформації та інформації з обмеженим доступом) залишає поза увагою правові відносини в сфері преси і книговидавництва, телебачення і радіомовлення, кіно і відео прокату, рекламну діяльність в ЗМІ тощо.

Інші вчені [4, с.61] пропонують включити до системи інформаційного права такі частини:

- загальну – визначення основних понять та категорій інформаційних правовідносин; суб'єкти та об'єкти інформаційних правовідносин; принципи інформаційних правовідносин; система правового регулювання інформаційних правовідносин; провідні інститути інформаційних правовідносин;

- особливу – досліджує окремі визначені та структуровані особливі інститути інформаційних правовідносин, а також інститути, котрі зароджуються щодо основних прав та обов'язків у інформаційній сфері осіб (людини та юридичних осіб) суспільства, держави.

– спеціальну – досліджує окремі суспільні відносини, які виникають, здійснюються та припиняються в ході інформаційної діяльності, технологій її об'єктивізації.

На наш погляд, такий розподіл інформаційного права є необґрунтованим, зокрема, невідомо, які інститути інформаційного права, на думку авторів підручника, є провідними, а які - визначеними та структурованими особливими, тим більше такими, що зароджуються щодо основних прав та обов'язків у інформаційній сфері осіб (людини та юридичних осіб) суспільства, держави. Також дискусійним є питання виокремлення спеціальної частини інформаційного права. Отже, такий поділ системи інформаційного права має суперечливий характер і вимагає подальшого вивчення.

Як ми бачимо, сучасна система українського інформаційного права у зв'язку із розвитком суспільних відносин зазнає істотних змін, наповнюється новим змістом. З'являються і розвиваються нові правові інститути: захисту персональних даних, інформаційної безпеки, журналістики тощо. На нашу думку систему інформаційного права загалом можна представити наступним чином.

1. Загальна частина інформаційного права об'єднує норми, що регулюють: предмет, метод, принципи та систему інформаційного права; інформаційні правовідносини; правовий статус суб'єктів інформаційного права; правовий стан об'єкту інформаційних правовідносин; доступ громадян до інформації; державну політику та державне управління в інформаційній сфері; інформаційну безпеку.

2. Особлива частина інформаційного права об'єднує норми, що регулюють: інститут інтелектуальної власності в інформаційній сфері; інформаційні відносини в сфері віртуальної мережі Інтернет; інформаційні відносини в сфері преси і книговидавання; інформаційні відносини в сфері телебачення і радіомовлення; інформаційні відносини в сфері кіно і відео прокату; правовий стан діяльності засобів масової інформації; інформаційні відносини в сфері рекламної діяльності; інформаційні від-

носини в сфері в сфері бібліотечної справи; інформаційні відносини в сфері в сфері архівної справи та архівів; інформаційні відносини в сфері в сфері державної статистики; інформаційні відносини в сфері створення, розповсюдження та використання таємної інформації; інформаційні відносини в сфері створення, розповсюдження та використання конфіденційної інформації; інформаційні відносини в сфері створення, розповсюдження та використання технічної інформації; правовий стан інформації в автоматизованих системах.

Зміст загальної і особливої частин інформаційного права становить органічне єдине ціле. Норми загальної частини застосовуються до всіх інститутів особливої частини. Наприклад, загальні правила, що регулюють порядок доступу до інформації, реалізуються у процесі створення, розповсюдження та використання конфіденційної, таємної, технічної інформації, інформації з архівів, бібліотек з урахуванням специфіки такої інформації. При цьому виокремлення структурних елементів у системі інформаційного права дає змогу краще зрозуміти принципи і механізм інформаційно-правового регулювання. Виходячи з цього, заслуговують на висвітлення ще не до кінця з'ясовані у правовій науці питання про підстави розмежування підгалузей та інститутів інформаційного права.

Систему інформаційного права можна також характеризувати з зовнішнього боку як одну з уособлених системних утворень інформаційного суспільства, що означає:

1) обумовленість реально існуючою системою інформаційних правовідносин, тобто належність її до функціональних систем соціального порядку, оскільки її виникнення, існування і розвиток обумовлені загальнолюдськими потребами – наданням організованості й урегульованості суспільним відносинам в інформаційній сфері;

2) її інституціональний характер. Проявом цього є те, що юридична матерія у вигляді системи інформаційно-правових норм міститься здебільшого в нормативно-правових актах, інших джерелах права, які й надають

інформаційному праву чітко виражену інституціональну форму;

3) стабільність і динамічність її як правового явища;

4) взаємопов'язаність її як прямими, так і опосередкованими відносинами з функціонуванням і діяльністю держави, її органів – законодавчих, правозастосовних, контрольно-наглядових та ін.

Як юридична цілісність галузь інформаційного права є відносно замкнутою, автономною підсистемою правового регулювання. Головне її призначення – забезпечити стосовно інформаційно-правових відносин специфічний режим правового регулювання – сукупність характерних за природою і специфічних за юридичним змістом правових засобів. Наявність подібного режиму дає можливість не тільки поєднувати норми інформаційного права в одне ціле, надавати їм упорядкованого системного характеру, але й відрізнити галузь інформаційного права від інших галузей. Юридичний режим характеризує правовий стан суб'єктів права; законні засоби реалізації прав і виконання обов'язків та державно-правові заходи, які спрямовані на забезпечення неухильної реалізації інформаційно-правових норм в конкретних правових відносинах. Завдяки юридичному режиму забезпечується ефективна дія як галузі інформаційного права в цілому, так і кожного її компонента на рівні правових інститутів та норм.

Треба також додати, що основні напрямки розвитку та удосконалення інформаційного права в Україні пов'язані із соціально-економічними та політичними реформами, які відбуваються в нашій державі. Разом з тим проходять глибокі процеси перетворення самого змісту інформаційного права, постійне оновлення законодавства та усвідомлення нової ролі правових явищ в житті людини в умовах інформаційного суспільства.

На підставі викладеного вбачається можливим в якості тенденцій розвитку системи інформаційного права в Україні назвати наступні чинники:

По-перше, відбувається поступове накопичення нормативного матеріалу і розподіл його за структурними складовими – інститутами та підгалуззями інформаційного права. Стає більш помітною тенденція до певної уніфікації структурних елементів системи інформаційного права рівноцінних за об'ємом, структурою та іншими характеристиками, що дозволяє розширити сферу їх взаємодії, підвищити ефективність регулювання інформаційної сфери.

По-друге, підвищується значення та якість правового регулювання, що, в свою чергу, обумовлює виникнення та розвиток комплексних інститутів інформаційного права, як то інформаційна безпека тощо. Це зумовлено комплексним характером правового регулювання, особливостями суб'єктів та об'єкту відповідних правових відносин.

По-третє, стає можливим розвиток системи інформаційного права в напрямку від сучасної структури з її міцним зв'язком між інститутами та підгалуззями до побудови такої системи, в якій первинні структурні елементи будуть знаходитися в стані відносної автономності. У той же час, проблеми, що впливають із природних потреб розвитку інформаційного суспільства, обумовлюють мету законодавця з їх врегулювання та удосконалення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна теорія держави і права : підручник [для студентів 3-14 юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – 432 с.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / Скакун О. Ф. ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
3. Марущак А. І. Інформаційне право: доступ до інформації : навчальний посібник / Марущак А. І. – К. : КНТ, 2007. – 352 с.
4. Основи інформаційного права України : навч. посіб. / [В. С. Цимбалюк,

В. Д. Гавловський, В. М. Брижко та ін.] ; за | П. Мельника. - 2-ге вид., переробл. і допов. –
ред. М. Я. Швеця, Р. А. Калюжного та В. К. : Знання, 2009. – 414 с.

Панова І. В. Тенденції розвитку системи інформаційного права України на сучасному етапі / І. В. Панова // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 694–699 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11pivnce.pdf>

Виконано дослідження наукових поглядів на проблему визначення системи інформаційного права, охарактеризовано її складові елементи та означено перспективи розвитку.

Панова И.В. Тенденции развития системы информационного права Украины на современном этапе

Выполнено исследование научных взглядов на проблему определения системы информационного права, охарактеризованы её составные элементы и отмечено перспективы развития.

Panova I.V. Progress of the System of Informative Law for Ukraine Trends Are On the Modern Stage

Research of scientific looks is executed to the problem of determination of the system of informative law, its component elements are described and the prospects of development are marked.

Форум права Форум права